

ЗВАНОЧАК старшыні ледзь абазваўся і сціх, даўшы месца мяккаму голасу:
 — Вам не здаецца, што?...
 — Пара канчаць? — здагадаўся прамоўца.
 — Вы ўжо выкарысталі тры рэгламенты... Колькі трэба яшчэ?

мацца нашай рэчаіснасці, а сям піша вершы пра Чэхаславакію. Адбіцца лёгка, а ці варта? Старшыня закрывае нараду і пытаецца, ці няма ў каго заўваг і давадак.
 Маўчу. І ўсё ж у думках гаркавата. Пявольі апранаюся, выходжу ў вестыбюль.
 — Правільна, што не захаце-

высокага кабінета. Хай часамі размову перапыніць тэлефонны званок ці падпісанне тэрміновых дакументаў, — галоўная нітка расказу або распытанне не траціцца.
 Гэтае ўмельства Ціхана Якаўлевіча вярнуцца ў рэчышча папярэдніх разваг або роздумаў, акурат на тое самае месца, дзе перапынілі, здзіўляла, нават захапляла.

Напрадвесні 1977 года мы гаварылі з ім у Савецкі Міністэрства пра стары Мінск, аб чым падрабязней гаварылі пасля. Праціглы званок міжнароднай Ціхан Якаўлевіч быў трубку. На аднасіладовых адказах «няма», «не можам» стала зразумела: на другім канцы прывада дамагаюцца немагчымага.
 — Вясна... Усе ўжо бульбу паелі. Але нікі не могуць падавацца, што і беларусы не пасілі, — спадчыні на месцы тлумачыць Ціхан Якаўлевіч.

Гаворка вярнулася да таго, як зрабіць даступнай для людскіх вачэй старажытную Нямігу. Але праз некалькі хвілін трубку давалася зняць зноў.
 Адмова такая ж катэгарычная. А ў трубку гаворыць бездакорна вельмі «Каб меў уласны сцяг, адсылаў бы адна дарожка». «Што маем? Маём, што рынчак падліне... Так, так. Па рынчакнай чане: колькі калгаснік папрасіць...»

Скончыў і пасміраўся:
 — Каб жа ты пад снегам рабіла, гэта булаба.
 У голасе чулася сапраўднае засмучэнне. Далейшы тэлефонны прасіць і папрабаваны выслушыліся цярпліва і пазірліва. Але ўсёў час выдзівалася разумная рупнасць: гаспадар, які добра ведае, моцкі чаго патрэбна сабе, каб дачка навага ўраджай. Пачуць маглі — дэвіліскі, хоць і самі лішчу не мелі, спадзяваліся, пражываючы на тым, што будзе ашчаджана.

Апошнім сустрэча, якой ён задуў, як ужо сказала, хатні тон, адбылася паводле яго пажадання.

Ціхан Якаўлевіч сустракаў першае пасля вяртання з Масквы Кастрычніцкае свята. Абызвацца словам да мяне ў святачныя дні пачаў ён першы, некалькі гадоў назад. Цяпер разам са святочною паштоўкаю я паклаў у канвэрт новую кніжачку «Галасы пад выраем».

6 лістапада 1980 года, раніцай, голас з трубки, які я пазнаў бы і праз многія дзесяці

год, павітаўся, папытаў, як жыў, і павіншаваў са святам.

— Дзякуй вам за падарунак, — сказаў нарэшце.

— Выбачайце, што малы!
 — Не, гэта вялікі дар. Даўно ўжо мы з вамі не размаўлялі.

Бянтэжуся і даволі бястактна заўважаю, што ў яго і без мяне даволі клопату. Не паспяваю спяхапіцца, каб не зразумеў гэта як адмаўленне ад сустрэчы, а ён прычыць:
 — Ну, для такіх спраў галіўка знойдзецца.

У голасе спагадлівая ўсмешка: няхай цябе наша беларукакая сціпласць не заядае.

Гадзіна знайшлася, праўда, не так хутка, вядома, ведаў паздэкай Ціхана Якаўлевіча ў Бразілію. Я звярнуўся ў прыёмную паводле Косававай звычайкі лепці на паўгадзіны раней, чым на секунду пазней. — Хвілін за 20 да прызначанага часу і, ані не чакаючы, быў праведзены ў кабінет.

— Хто пакале, вы ці я?

Разумею, хоча падзяліцца нечым са свайго клопату, значыць, са многа сапраўды хочучь гаварыць, а не толькі слухаць.

І ён загаварыў. Пра сёгонняшні дзень рэспублікі, пра цяжкасці, які даводзіцца перабываць. Калі ад гэтага ўдалася адарнацца, як быццам на яве пазбавіўшыся перашкод — працоўнага, харчовага, духоўнага парадку, — вочы ясулі нібыта аглядаючы намечанае як ужо здэсцененае. Такім чынам ён усё набліжаў да заўрашняга дня і свайго суразмоўніка. Без папярэджання было дадзена зразумець: гаворка — давяральная, названыя лічбы і ўспамянутыя прозвішчы павінны застацца ў гэтых сценах.

— Хоць усё, пра што гавару, можна сказаць, у нас у кішэні, але не будзем хваліцца загадзя.

Праслінула нотка незадавальнення работай планавых органаў. Часам яму даводзілася прымаць адказнасць за сур'ёзныя рашэнні выключна на сябе («Няхай мне вымова будзе, а вы хадзіце чысценькія»), калі людзі ўмывалі рукі, робячы

выгляд, што рэспубліка мае змогу менш пакідаць дома, для ўласнага ўжытку.

Гэта мінула, праўда была на ягоным баку, а неразумненне магчымасцей і абставін ён не збіраўся расцэньваць як памылку і ўспамінаць блага.

Гаварылі найбольш пра сельскую гаспадарку — я быў нашпигаваны няўцешнымі фактамі. І не абмяну раз'яднана-сці ў рабоце агракомплексных звоняў, малі ўдзельнікаў адзінага працэсу шмат, а за недабраны ці несабраны ўраджай адказвае толькі калгас або раён. А Сельгастэхніка, Саюзхімія, будаўнікі, дарожнікі папаноўце сабе за атрыманыя прэміі чабі і не чуваюцца.

Ціхан Якаўлевіч не пералыняў, хоць, вядома, ведаў значна больш. На гэты конт у саюзным друку ўсё часцей прамідаліся матэрыялы, трэба думаць, ужо рабіліся навіды Харчовай праграмы. Але ў мяне былі жывыя прыклады з нашага жыцця: колькі маторуў для калгасных аўтамашын не адрамантавалі адпаведныя заводы, і з днаціці грузавіноў калгаснага парца ўдаецца раніцай завесці толькі адзін ці два, каб ужо не выключыць даманца работы, — бог яго ведае, ці завядзецца зноў. Успомнілася і залішняя колькасць намандзіраў над калгасамі. «Праўда» тады пісала, што ў сельгасупраўленнях Курганскай вобласці аграмоў куды больш, чым у калгасах і саўгасах.

— А ў нас, ведаеце, колькі!
 — Ціхан Якаўлевіч называе лічбу не менш умушальную. — Яі, не адстаім!

Паводле справздачы за 1922 год, у апарате Наркамзема рэспублікі налічвалася каля дзвюх сотняў работнікаў, прыкладна трэцяя частка іх была не на дзяржаўным бюджэце, а на ўтрыманні паўных гаспадарам.

Ціхан Якаўлевіч робіць адзнаку на аркушыку:

— Магчыма, не так і дрэнна замацаваць якую імяно апаратчыкаў за калгасамі...

Падтрымка падбадзёрвала. Сапраўды, не шэфстваў, не плачы дырэнтыў, не шлі абавязковых для выканання рэкамендацый, а ўпражыся і цягну. Тады табе і прэмія, і зарплата. І аграмопратык будзе менш гмуцца над справаздачамі, адказваць на цыркуляры і адносінікі, а займее час падумаць, як лепей абсяліцца і абжэацца. Ды, напэўна, некага з цяперашніх апенуноў пацягне назусім застацца на зямлі.

— Тры...
 — Яшчэ тры?
 Зала ўдзячна заўсміхалася жарту і тут жа разрагаталася: прамоўца папрасіў усяго тры хвіліны.

Ідэалагічная нарада творчых работнікаў рэспублікі. Старшыня Ц. Я. Кісялёў, тады другі сакратар ЦК КП Беларусі, на трыбуне — я, неспрактыкаваны ў выступленнях на нарадах такога парадку, — ахвотнікаў выказацца шмат, а спісы прамоўцаў сціслыя, і трэба строга даяліноўвацца часу.

Справа адбывалася пасля запуску першага нашага спада-рожніка, у жыцці прыбывала ўцешнага, і ў літаратуры няці-ха было — добрага больш, чым вартага асуджэння — хочаш, не хочаш, само гаворыцца!

Таму ў тоне старшыні не чулася дакарання за перабор, паводзіны аўдыторыі таксама падбадзёрвалі, і ў перапынку мне давалася прыняць запытныя паўтарыць выступленне ў некалькіх калектывах.

Назаўтра за трыбуну стаў раманіст і, пачухваючы люстраную лысину, не без іроніі называў мяне «калегам». Маўляў, «калега» аглашае заклікі тры-

лі здачы лічы! — Ціхан Якаўлевіч на выхадзе дакрамаецца да рукана. — Уражанае ваша прамова зрабіла. Пісаць можна аб усім, абы добра. А вадцы вершы пра чэхаў цяпер абавязкова пачытаю. — І паіскае руку на развітанне.

Першыя, чвэртку веку назад звернутыя да мяне асабіста словы не забыліся і не забудуцца, хоць так крыўдна рана перастаў гучаць той добры голас.

З газетнай паласы, з некралогу, гнядзіць зусім жывое аблічча, абвяргаючы напісанне пра ягоны адыход, замацоўваючы яго прысутнасць сярод нас.

Такім, як на фота ў некралогу, убачыўся ён мне пад час апошняй гаворкі. Толькі, можа, больш хатнім: у светлым жакеце, з пастаўленым у вузле галыштукам.

Прыняў у тым, у чым працаваў. Вядома, нічога не каштавала б накінуць на плечы пінжак з Залатой зоркай. Але гэта аддаліла б гаворку на мяжу афіцыйнасці, як на прыёме важнага госця або іншаземца. Лепей, куды лепей размаўляць па-хатняму: выкладай усё, што карціць, не ўважаючы на сцены

РУПЛІВАЙ ДУШЫ КАМУНІСТ

(Заканчанне.

Пачатак на стар 2—3).

Газеты раскаваюць: ужо дваццаць заводаў аднаўляюць і выпускаюць запасныя часткі для сельскагаспадарчых машын, «каб ні ў кога нічога не прасіць». Так і надрукавана, а гэта ж такія ЯГОНЫЯ словы.

Прынеслі ў дом паляніцу, не тое, на ўвесь стол, мола з цеста, а невялікую ахайную буханачку. Як жа было зноў не адчуць яго прысутнасці поруч.

І ўжо зусім поплец стаў ён і нібыта загаварыў у радках пастановы — усіх аграномаў, хто выслабніцца пры перабудове сельгасустановаў, выкарыстоўваць непасрэдна ў маласях і саўгасах.

А. І. Герцэн, узяўшы чалавечы душ і спраў, сказаў пра В. Н. Каразіна, асабу ўсебаковага таленту, заснавальніка Харкаўскага ўніверсітэта:

«...Ён быў... аграном, статыстык, не рэтар, не доктар, а жыў чалавек, што ўосіў у кожнае пытанне зусім новы погляд і зусім слухнае патрабаванне».

Вось і просіць працягу яшчэ дана гаворка, пасля якой я выйшаў ад Ціхана Якаўлевіча, ацуплены яго чалавечай душанасцю і мудрай глыбіняй. Гэта — у Савеце Міністраў, пра не ўспаміналася наперадзе.

Няміга, жывая амаль рака. І вуліца Няміга, ацалелая ў вайне, і знішчаная, лічы, уласнымі рукамі. Бо не стрымалі мы ў часе невукаў і абьякавых да нашаў старасветчыны, бо дзволілі ім накласці ў друз горку найстарэйшую ў горадзе вуліцу Нямігу.

Свавольнікі замахнуліся на астатняе, што прыхаваў з даўніны шматпакутны Мінск,—на рэшткі Высокага места, на Траецкае прадмесце. Падчысіць гэта ўсё пад бульдозер, пракласці ад Цэнтральнай плошчы просенькую, пад лінейку магістраль з каналамі і недзе за горадам паставіць палац. Мастакі напісалі пратэст, быў падрыхтаваны ліст і ад пісьменнікаў, ды не знайшлося ахвотнікаў падпісваць, акрамя Шырмы і мяне.

П. М. Машэрава пераконвалі на ўсю сілу, нібыта ніякага старога Мінска няма, засталася ніякая архітэктура, не дамы і цэрквы, а хутчэй хлявы.

Перад юбілеем рэспублікі ў Доме літаратара збіраўся аб'яднаны пленум творчых саюзаў. У кабінет старшыні зайшоў Пятро Міронавіч, распрануцца. І з рукою ў рукаве адразу кінуў мастакам:

— Што лісты пішаце, не можаце прыйсці пагаварыць.

Андрэй Бембель і, здаецца, Заір Азгур дружна запярэчылі: мы так думаем, у лісце — чыстая праўда, чаму мы павінны граціць рэшткі даўніны, і так жа не застаюся мала.

— А што скажучь пісьменнікі? — Машэраў, відаць, не чакаў ад мастакоў такой аднадушнасці.

Давялося адважыцца скажучь, што погляды мастакоў падзяляю, больш таго, у змахах архітэктараў не бачу новага ўспомніце Делінград, Вашынгтон, італьянскія гарады.

— А што вы прапануеце? — спытаў Пятро Міронавіч.

Дагаварваць давялося на хату: каб прапанаваць, трэба быць архітэктарам, і не проста, а здольным мастаком, з вядомкай і ўмельствам спалучаць, наілюстраваць і ўжо сціснучае, чаго не легка зачыніць, або прычыніць крыху — новым будынкам засланіць вокны ў старым, абцяжыць пад'езды ці падыходы да яго.

Прыклад, які я мог прывесці ў дасказаанні будоўлі да краўдзі, гэта праца архітэктара Фрэнка Райта, ён паставіў конус вяршыняй уніз паміж Пятым авеню і 88 стрыт — на большы ладмурак не хапала месца. Атрымаўся славуты мюзей Гугенхайма, падобны да гіганцкага свёрдзела, спіраль якога мякка раскручваецца знізу ўгару. Пятро Міронавіч прыпыніўся, паслухаў, відаць, нешта ўзвжваючы.

— Добра, падумаем.

Давер да архітэктарскіх праектаў разбудовы за кошт знішчэння ўсяго, вартага ўдзячнай памяці, як быццам бы трохі пахіснуўся. Усцешаны гэтым, я замахнуўся на большае: пасарамаціць архітэктараў з трыбуны.

Спытаў у таварыша, які ішоў за намі і чуў крыху размову, — ці варта?

З поўным тэкстам
дакумента можна
азнаёміцца ў бібліятэцы